

Літературна критика

Ярослав Голобородько

МАТЧ УКРАЇНА – ПОЛЬЩА І ФАНТАСТИЧНА ФЕЄРІЯ ФУТБОЛУ

Збірка есеїв “Тотальний футбол” (Упорядник Сергій Жадан. – К.: Грані-Т, 2012. – 216 с.) своїм задумом апріорі зорієнтована на аудиторію Заходу. Невипадково вона спочатку з’явилася в Польщі й Німеччині, а лише після цього й в Україні. Її інформаційна мета – розповісти про футбольні справи й міста, що приймали матчі Євро-2012. У цій збірці вісім есеїв, котрі, зрозуміла річ, репрезентують вісімку авторів. Якщо її смисловий контент і структурно-персональний склад перекласти на мову гри, то маємо дві команди – українську й польську, у кожній із яких по чотири гравці. А їхні есеї виступають своєрідним матчем поміж цими командами, сутність котрого в тому, хто цікавіше, ритмо-динамічніше розповість про Місто і про Футбол, себто про футбольне місто, про футбол у місті, про місце футболу в місті, про футбол не без міста тощо.

В українській літкоманді гру розпочинає Євген Положий есеєм “М’ячі. Київ”. Розпочинає неквапливо, без особливого ігрового (у сенсі текстового) захоплення, бо воно і зрозуміло: уся гра попереду, часу неміряно, куди ж поспішати? І без особливих комбінаційних знахідок, поволі просуваючись із м’ячем уперед, він не поспіхом розповідає. У його дещо флегматичному наративі трохи “динамівського” сюжету, трохи футбольної історії, трохи політики, трохи медитацій на одвічний мотив “як тебе не любити, Києве мій”, трохи анекдотичності й зовсім не трохи автобіографічних колізій. І, звісна річ, не обійшлося без Чорнобиля. Та й справді, які ж Київ, Україна й український футбол без Чорнобиля? Без нього західний уболівальник і не зрозуміє, про який геоспорт узагалі йдеться. У не вельми сповнених інтриги атаквальних діях Положєвого наратора (ну, ясна річ – оповідача) є комбінаційний елемент під назвою “Додатковий час”, і він стосується футбольного матчу, на який ходив цей самий наратор. Так ось, не зайве нагадати, що термін “додатковий час” уже досить давно визнано неточним, і нині в таких випадках коментатори промовляють “доданий час” або, ще ліпше, “компенсований час”. Компенсований на той випадок, якщо протягом матчу виконавцям (нині показником стильності є саме така лексична фішка, а “гравці” й “футболісти” – це вже археологічні раритети, по-простому кажучи, майже античні релікти) захочеться полежати-перепочити на травичці, попиту прохолодну або не дуже водичку, позмагатися між собою в майстерності штовхання, словесних дуелей тощо. Одне слово, атаквальні рухи й ідеї Положєвого наратора не вирізняються надмірною вибагливістю й загостреністю комбінаційної думки.

Наступним м’яча підхоплює Сергій Жадан, котрий, схоже, завжди готовий його одержати і практично завжди знає, як ним розпорядитися. Есей “Чорне золото надії. Донецьк” потверджує, що сказати “Жадан” автоматично означає промовити “вербальний дриблінг”. Свою атаку С. Жадан розпочав концептуальніше, окресливши фабульні перспективи текстових (не варто забувати – цебто

ігрових) дій – мандрівку на “Донбас Арену”. Майстерність вербального дриблінгу, щоправда, аж ніяк не компенсує граничну уповільненість інтриги, а структура розвитку комбінації не претендує на велику оригінальність. Для Жадана мандрівка на донецький стадіон – це симпатичний привід погомоніти про те, що він, очевидно, найбільше у своїй літературній грі вподобав, – про кухню. Так-так, про Кухню життя. А одним із її симптоматичних виявів якраз і є кухня навколофутбольної дійсності. На котрій він, безсумнівно, добре розуміється, що цілком емблематично потверджує, наприклад, фраза-концепт “Я не випадково відходжу від теми футболу”, бо відхід від теми (хоч би якою вона була) справді рідко коли випадковий. Комбінація “Чорне золото надії. Донецьк” – це такий собі футбольний фристайл, де багато абсолютно вільних – ну, зрозуміла річ, вільних від самого футболу – порухів думки й погляду; а якщо цю комбінацію подати мовою літератури, то це дуже великий верлібр, як майже все, що останнім часом Жадан видає на-гора, ставши гірняком-універсалом письменницької праці. Суто футбольним сюжетам чи, вірніше, субсюжетам, у цьому есеї не так уже й тісно. Індивідуальна комбінація у вигляді мандрівки на футбольну арену теж не претендує на карколомну новизну. Атакувальні дії вийшли без власне атакувальних дій.

Жадан пасує на Наталку Сняданко, і тут виникає приваблива загроза вкрай самобутньої атаки. І річ, безперечно, зовсім не в безнадійно обнадійливій назві есею “Карпати” знову програли в футбол. *Львів*”, а в зовсім іншому: у ключовому зізнанні, що “футболу я не люблю і, відповідно, на ньому не знаюся”. Ну, думаєш, тепер почнеться, зараз Сняданкова нараторка продемонструє таке знаття-розуміння футболу, хоча б у його львівських координатах-параметрах, що дасть фору й Положієві, і Жадану в сенсі розповіді про цей самий гостросюжетний і тотально захопливий футбол. І справді, натяк на спортивні цікавинки відбувся – нетривалою розповіддю про історію галицького футболу. Проте коли ця минувшина Львова у Сняданковому виконанні себе вичерпала й залишився Львів і лише Львів, а ще точніше – його приватне й суб’єктивне бачення-сприйняття, то атакувальні наміри захлинулися й уже практично не поновлювалися до кінця розповіді. Якщо це все перевести на мову футболу, то виходить, що, отримавши м’яча, нараторка невдовзі замислилася над фундаментальним питанням: а що ж із ним робити? І, врешті, не знайшла цікавішого рішення, як вибити його за межі поля, в аут. Це само собою повністю застопорило все, пов’язане з думкою про можливість атаки. А як же вигравати, якщо відмовитися від атаки? А якщо не прагнути перемоги, то навіщо ж тоді, умовно й не умовно кажучи, виходити на це саме поле?

Коли після вкидання з-за бокової м’яч потрапив-таки до Сашка Ушкалова, то він есейно означив свою територію – “Харків: фабрика футболу. *Харків*”. Хоча один раз ім’я міста можна було й оминати, адже й так усе ясно. Як стало ясно й те, що м’яч потрапив до центр-форварда, котрий рішуче кинувся вперед, різко пришвидшивши темп гри української літкоманди. За гамбурзьким, ні, ліпше за бразильським рахунком, нарешті постала справжня тотальна атака – футбол просвічується й іскриться в автобіографічних світлинах, у домінант-фабулі, у спостереженнях і рефлексіях Ушкалового наратора. І річ не в тому, що в тексті зринають-фігурують “Метал” (“Металіст”), Олег Блохін, “Динамо” (Київ), футбольна збірна “жовто-синіх”, першостолічний Харків із проблемами його інфраструктури. Стає зрозуміло, що футбол – як трактат ментального світопотракування, як бенефіс креативно-інтелектуальної думки, як виверження всієї гами сакрально-брутальних людських емоцій, а не лише як гра з необхідністю колективних дій – нуртує, піниться й вибухає в усьому естві Сашка Ушкалова. Розповідати про феєричну фантастику футболу означає

для нього проживати найзахопливіші миттєвості цьогосвітнього життя-буття; він чує симфоніку, кінорежисуру, архітектоніку гри й допомагає відчуті це іншим. І тут цілком ненав'язливо зринає думка: виявляється, літвиконавцеві зовсім не зашкодить мати власний футбольний досвід, як-от, приміром, у Сашка, і текстова комбінація виходить такою, що читач ніби перебуває на матчі, у середині цього самого футболу й натурально бачить змальоване наратором Ушкалова. І головне, серцем, усім серцем усвідомлюєш – ще б одна така атака, і точно, був би гол.

У польській команді першим, так би мовити, торкається м'яча Марек Беньчик. Його задум, оприявнений в есеї “Останній штрафний. *Варшава*”, безперечно, варто визнати структурно оригінальним – розповісти про футбол і Варшаву через монологи низки нараторів, які всі (і монологи, і наратори), звісно ж, замкнені на столичному місті. Вони (цього разу лише монологи) подані в часі та тривалості – із січня по липень 2011 р., і тому, видима річ, вони датовані й навіть топографічно конкретизовані. Есей Беньчика так насичений цими монологами, що саме це чи то лірично, чи то епічно віддаляє їх від реально-натурального футболу. Адже який може бути футбол, коли всі його численні наратори розповідають переважно про себе; це їх особиста, доволі сокровенна розмова “за життя” – у сенсі, яким воно для них було, яким є і яким, мабуть, уже не буде. Монологами Марек Беньчик неприховано натякає, що він – не футбольний егоїст і не жадає узурпувати право на володіння м'ячем. Водночас він зовсім не квапиться з тим, щоби передати його партнерові по літкоманді. Постмодерна особливість “стилю гри” Беньчика в тому, що м'яч (тобто слово, наратив, інакше кажучи, усі вияви сповідей-оповідей) у нього немовби живе окремим особистим життям, хоча це й не дає підстави вести мову хоч би про видимість загострення подій на уявлюваному футбольному полі.

Коли м'яч потрапляє до Павла Гюлле, то ситуація докорінно змінюється. Його доволі компактний есей “Пан Янек. *Гданськ*” так органічно зрощує футбол, людську долю, обриси польської історії та знову ж таки живу футбольну дійсність, що виникає ефект переживання і прочитання Футболу життя, у якому все перетнулося, схрестилося, злилося щільно й не велемовно, як це стається у справжній грі, себто життєгрі. “Пан Янек. *Гданськ*” – це, за літературним рахунком, лише напів-есеї, текст тяжіє до викінченої новели, де слово добряче важить і навіть прогинається від власної ваги саме тому, що подає зрізи психолого-свідомісних заглиблень, а дві основні персоналії – наратора й пана Янека – так невимушено, так життєво переходять від футболу до позафутболу, що сама собою зринала думка: з такою грою можна брати участь не лише в українсько-польському літературному матчі. Павел Гюлле впевнено й ефективно попрацював із м'ячем і, що найважливіше, без затримок, передав його наступному виконавцеві.

Точніше виконавиці, позаяк нею виявилася Наташа Герке. Зі своїм есеєм “Футбол і польське питання (unplugged). *Познань*”. Зауважу, що не лише нічого не маю проти жінок у футболі й у футбольній проблематиці, а й, навпаки, вважаю жіночий футбол напрочуд ефектним та перфектним видовищем – насамперед через поєднання чарівної пластики, граціозної атлетичності й безмежної експресивності, ба навіть екзальтованості. Усе це уяскравлювало жіночий мундіаль 2011 року, що проходив у Німеччині в червні-липні й котрий досить несподівано виграли японки, продемонструвавши такий технічний та енергетичний футбол, який далеко не завжди спроможні показати чоловіки. Так-от, будучи навіть симпатиком жіночого футболу, особливо у виконанні шведок і бразильянок, усе ж таки зазначу, що у форматі матчевої книжки “Тотальний футбол” і Сняданко, і Герке зіграли приблизно однаково. Тільки з

тією суттєво-несуттєвою різницею, що українська авторка хоча б витримала коротку паузу, перш ніж скромно задекларувати свою любовну нелюбов до провідної чоловічої гри, а польська вчинила радикальніше – заявила про це першою ж фразою, тобто стрімко й безапеляційно: “Попереджую відразу, на футболі я розуміюсь доволі середньо: плутаю вищу лігу з першою, не розумію положення поза грою, не знаю, в чому полягає дублет і хет-трик”. Те, що вона вчинила далі, виглядає виявом наративної послідовності: не вести мову про те, у чому розуміється, за її словами, “доволі середньо”. Тож мотиви футболу як екзистенційно-експансивної екзегетики та розкішної почуттєво-аналітичної оргії були майже відтіснені на маргінеси, тобто добросовісно нейтралізовані, а розповідь зосереджено на обрисах і контурах познансько-польської ментальності. Усе це нагадувало поведінку гравця, котрий замість того, щоб якомога наблизитися до воріт противника, без особливого напруження катав м'яча на своїй половині поля, радше готовий атакувати власні ворота, ніж суперника.

Поховав футбольні амбіції польської літкоманди Пьотр Сьмьон. У есеї “С-Л-А-С-К. Вроцлав” він так захопився політичними акцентами та гейзерно політизованими рефлексіями, що гра поляків-письменників утратила спортивні орієнтири. У сенсі мотив футболу як гри, чистої або переважно чистої собі гри було політично загублено. Натомість історію Вроцлава і трохи футболу в ньому розгорнуто в таких політакцентованих тонах і фарбах, вимірах і кольорах, що склалося враження, ніби Пьотр Сьмьон винайшов майже новий вид діяльності – політичний футбол. Це все асоціюється з дещо екстравагантною поведінкою виконавця (по-старому – футболіста), який вийшов на поле й замість того, аби включитися у гру, почав улаштовувати демонстративні розбірки з усіма, хто тільки потрапляв йому під руку (із гравцями команди-суперниці, арбітром, лайнсменами (по-дуже-старому – боковими арбітрами), не-своїми вболівальниками тощо). Інакше кажучи, він поставив крапку на футбольному мотиві в цьому, останньому есеї книжки, значно раніше, ніж закінчився сам матч-книжка. А книжка ж, хоч як це дивно, називається “Тотальний футбол”, а не “Тотальна політика” й уже точно не “Українсько-польський політфутбол”.

В умовному літературно-футбольному матчі Україна – Польща переконливіше, на мою думку, виглядали українські виконавці. Передусім тому, що вони більш цілеспрямовано розповідали про єдність Футболу, Міста й Повноти Життя. І сама собою зринала думка: як про феноменальну фієсту футболу розповідають, так у нього в цих країнах і грають, а точніше, так гравці-виконавці цих країн у своїх клубах, а передовсім у складі своїх збірних на полі і працюють. А це, до речі, цілком оптимістичнодайна думка, бо доволі прозоро натякає на те, що підвищення рівня розповідей про футбол одного ігрового дня приведе до такої перемоги на футбольному полі, якої всі так прагнуть. І тоді всі – і письменники, і гравці, й уболівальники – матимуть змогу сказати: ну от, сьогодні ми зіграли один зі своїх найкращих матчів.

Отримано 27 березня 2015 р.

м. Херсон

